УДК:80(575.2)(04)

Караева Зина Караевна,
филология илимдеринин доктору, профессор.
Кыргызстан Эл аралык университетинин
(Чыгыш кампус) ардактуу профессору;
Сатыбалдиева Гулмира Абдуллаевна,
филология илимдеринин кандидаты,
Кыргызстан Эл аралык университетинин (Чыгыш кампус) доценти;
Темиркулова Бермет Маратовна,
Кыргызстан Эл аралык университетинин
жогорку докторантура мектебинин докторанты(PhD);

КӨРКӨМ ОБРАЗДЫН ЛИНГВОПОЭТИКАДАГЫ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Караева Зина Караевна,
доктор филологических наук, почетный профессор
Международного университета Кыргызстана (Восточный кампус);
Сатыбалдиева Гулмира Абдуллаевна,
кандидат филологических наук, доцент Международного университета
Кыргызстана (Восточный кампус);
Темиркулова Бермет Маратовна,
докторант высшей школы докторантуры(PhD) Международного университета
Кыргызстана;

ОСОБЕННОСТИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОБРАЗА В ЛИНГВОПОЭТИКЕ

Karaeva Zina Karaevna,
doctor of philological sciences, professor. Honored professor of the International University of Kyrgyzstan (Eastern campus);
Satybaldieva Gulmira Abdullaevna,
candidate of philological sciences, associate professor
of the International University of Kyrgyzstan (Eastern campus);
Temirkulova Bermet Maratovna,
doctoral student of the Higher School of Doctoral studies(PhD)International
University of Kyrgyzstan

PECULIARITIES OF THE ARTISTIC IMAGE IN LINGUOPOETICS

Аннотация Бул макала көркөм образ" түшүнүгүн лингвопоэтика илиминин алкагында изилдөөгө арналган. Көркөм образдын түзүлүшүн, функцияларын жана анын адабий тексттеги ролун ар тараптуу талданган. Макалада көркөм образдын лингвопоэтикалык анализин жүргүзүүдө комплекстүү методологияны колдонуу, стилдик жана экспрессивдүү каражаттардын көркөм тексттеги орду кеңири ачылган. Мындан тышкары, макалада лингво поэтикалык анализдин негизги деңгээлдери классификацияланып, анын илимий негиздери белгилүү окумуштуулардын эмгектери аркылуу так көрсөтүлгөн

Негизги сөздөр: филология, лингвопоэтика, лингвистика, стилистика, көркөм адабият, көркөм образ, тилдик бирдиктер, лингвопоэтикалык талдоонун деңгээли, тил, эстетика.

Аннотация. Данная статья посвящена изучению понятия «художественный образ» в рамках науки лингвопоэтики. Комплексно проанализированы структура, функции и роль художественного образа в художественном тексте. В статье рассматривается применение комплексной методики при проведении лингвопоэтического анализа художественного образа, роль стилистических и выразительных средств в художественном тексте. Кроме того, в статье классифицируются основные уровни лингвопоэтического анализа и наглядно демонстрируются его научные основы на примере трудов известных ученых.

Ключевые слова: филология, лингвопоэтика, лингвистика, стилистика, художественная литература, художественный образ, языковые единицы, уровень лингвопоэтического анализа, язык, эстетика.

Abstract. This article is devoted to the study of the concept of "artistic image" within the frame work of the science of linguapoetics. The structure, functions and role of the artistic image in the artistic text are comprehensively analyzed. The article examines the use of a comprehensive meth odology in conducting linguapoetic analysis of an artistic image, the role of stylistic and expressive means in a literary text. In addition, the article classifies the main levels of linguapoetic analysis and clearly demonstrates its scientific foundations using the works of famous scientists as an example.

Key words*:* philology, linguistics, linguopoetics, stylistics, fiction, literary image, language units, level of linguopoetical analysis, language, aesthetics.

Көркөм образ- дүйнөнү чыгармачылык менен сүрөттөп, таанып билүүнүн куралы, реалдуулукту чыгармачылык менен чагылдыруунун вербалдык маданият жаатындагы чыгармачылык иш-мердүүлүктүн натыйжасы. Образ автордун фантазиясында жаралып, андан соң көркөм чыгармаларда жанданып, окурмандын же көрүүчүнүн фантазиясына өтөт. Көркөм образ чыгармада чыгармачылык менен кайра жаралган ар кандай кубулуш болуп саналат. Көркөм образдын өзгөчөлүгү-изилдөөчүнүн, окурман менен көркөм образдын жана акын менен жазуучунун ортосундагы баарлашуу болуп саналат.

Көркөм образ тилдин адабий формасынын ар кандай стилистикалык каражаттары менен анын визуалдык жана экспрессивдүү ресурстардын, көркөм сөз каражаттарынын негизинде көркөм текстин алкагында түзүлөт. Стилистикалык фигуралар, риторикалык бирдиктер тилдин бардык деңгээлинде (фонетикалык, лексикалык, морфологиялык, синтаксистик, семантикалык) кепти кооздоп, ага эстетика, экспрессивдүүлүк, эмоционалдуулук жана образдын кепке таасир этүүчү функциясын күчөтүүчү сапаттарды берүү үчүн колдонулат.

Окумуштуу турмуштук түшүнүктөрдүн, аныктамалардын, фактылардын, тажрыйбалардын, негиздүү мисалдардын негизинде далилдеп көрсөтсө, жазуучу турмушту көркөм образдар аркылуу сүрөттөп берет. Образ баарынан мурда сөздүн «сыйкырынан» жаралат, ошондуктан көркөм сөз каражаттары образ жаратууда ар бири өзүнчө гана тийиштүү милдет аткарат. Көркөм адабиятта жазуучу, акындын эң негизги чыгармачылыгы образ аркылуу жаралат да, аны лингвопоэтика аркылуу түшүнөбүз.

Лингвопоэтика-филологиянын өзгөчө тармагы, анын алкагында көркөм текстте колдонулуучу стилистикалык каражаттары, алардын милдеттери жана идеялык- көркөм мазмунду берүү жана канчалык деңгээлде эстетикалык эффект берери жана мааниси жөнүндөгү маселеге байланыштуу каралат (А.А.Липгарт, 1996).

Лингвопоэтика көркөм чыгармада колдонулган тилдик каражаттардын жыйындысы болуп саналат, анын жардамы менен жазуучу өзүнүн идеялык-көркөм ниетин ишке ашыруу үчүн зарыл болгон эстетикалык таасирди камсыз кылат.

Текстти лингвопоэтикалык талдоодо В. Я. Задорнова үч деңгээлди аныктайт. Үч баскычтуу талдоо семантикалык деңгээлден башталат, текстти өзү изилдөөгө даярдануу. Мындай анализ тилдик бирдиктерди алардын түз маанисинде карап чыгуу. Бул этапта изилдөөчүнүн милдети чыгарманы түзгөн тилдик каражаттардысемантикалык деңгээлдеги изилдөө болуп саналат. Кийинки метасемиотикалык деңгээлде тилдик бирдиктер көркөм чыгарманын контекстинде алган маанилери боюнча каралат. (В.Я. Задорнова, 1992).

В.Я. Задорнова көркөм чыгарманы бул деңгээлде изилдөө үчүн изилдөөчү автор таандык болгон адабий багыт, чыгарма жазылган доор, жазуучунун дүйнө таанымы сыяктуу маалыматтарга ээ болууга тийиш экенин баса белгилейт. Задорнова лингвопоэтиканын параметрлеринин жана категорияларынын системасын иштеп чыгууну улантуу менен В.Я. Задорнова төрт негизги категорияны: 1) "лингвопоэтикалык кайра түзүүлөрдүн категориясы"; 2) "олуттуу" жана "парадоксалдуу" тембрлердин карама-каршылыгы; 3) "сөздөрдүн полифониясы"; 4) "вербалдык/ вербалдык эмес" бөлүп көрсөтөт (В.Я. Задорнова, 1992).

Лингвопоэтикалык ыкманын өнүгүшүнө жана лингвопоэтиканын категорияларын жана параметрлерин өнүктүрүүгө олуттуу салым кошкон. Лингвопоэтикалык анализдин принциптерине жана методдоруна, категорияларына жана параметрлерине арналган иштердин олуттуу санына карабастан, лингвопоэтиканын алкагында "образ" түшүнүгүн изилдөөгө тийиштүү көңүл бурулган эмес. Изилдөө негизинен поэзиянын материалында

жүргүзүлүп, прозаны лингвистикалык анализден тышкары калтырган.

Поэтикалык чыгармаларды изилдеп чыгып, В.Я. Задорнова “образды” тилдик экспрессиянын деңгээли (лингвостилистикалык деңгээл) менен чыгарманын көркөм мазмунунун ортосундагы зарыл байланышты камсыз кылган негизги лингвопоэтикалык түшүнүктөрдүн бири деп эсептейт. Ал оозеки поэтикалык образды “автордун глобалдык эстетикалык ниетине ылайык, бир предметтин же кубулуштун кыйыр, ассоциативдик туюнтмасы катары” аныктайт (В.Я. Задорнова, 1992).

У.Шекспирдин чыгармаларындагы атрибутивдик сөз айкаштарын талдоодо Липгарт тилдик бирдиктердин “актуалдаштыруу” жана “ассоциативдик функция” терминдерин “образ” жана “образ”терминдеринен артык көрөт. Окумуштуунун пикири боюнча,” эгерде сөз айкашы жалпысынан тексттин мазмуну менен түздөн-түз байланышта болсо жана кандайдыр бир түрдө билдирүүнүн башка элементтери менен байланышта болсо, актуалдаштыруу жөнүндө айтуу керек “ (Липгарт А.А., 2006).

Ошолдой эле, С.А. Шахбаз “образ” түшүнүгүн ар түрдүү өңүттөн изилдөөгө жакындайт: анын тилдик жаңылануусу жагынан (үч деңгээлди эске алуу менен: лексика-синтаксистик, үн жана ритмикалык), анын предметтик негизи, ошондой эле тексттин композициялык түзүлүшүнүн элементи катары жана поэтикалык салттын бөлүгү катары карайт (С.А. Шахбаз, 2010).

Бул ыкма чоң көлөмдөгү чыгармалар менен иштөөгө ылайыктуу жана бүт чыгарманы толугу менен талдоого мүмкүнчүлүк болот. Биринчи этапта мазмуну боюнча бир тектүү үзүндүлөр тандалат. Андан ары тандалган үзүндүлөр көркөм чыгарманын тигил же бул аспектисин чагылдырган кыска текстке бириктирилет. Мындай алдын ала даярдыктан кийин илимий-филологиялык талдоого өтүү ишке ашырылат.

Е. Б. Борисованын эмгектеринде көркөм образдын теориясы прозалык чыгармага карата жана салыштырма планда андан ары өнүктүрүлөт. Аталган автор адабият таануу үчүн да, лингвистика үчүн да көркөм образды изилдөө үчүн жалпы зонаны аныктайт, ага образ жаратууга катышкан сюжеттик-композициялык уюмду, тропторду жана стилистикалык фигураларды изилдөө кирет, филологиялык илимдин ар кандай тармактарынын ыкмалары менен методдорунун өз ара байланышына жана өз ара байланышына негизделген көркөм образды изилдөөнүн комплекстүү ыкмасы изилденүүчү объекттин маңызын толук ачууга шарт түздү деп көрсөтөт.

Жаратылыштын жана адабий каармандын образдарынын мисалында көркөм текстти сөзсүз түрдө анын сюжеттик-композициялык жана оозеки-оозеки мүнөздөмөлөрүн эске алуу менен лингвопоэтикалык талдоо көркөм образды, анын ичинде салыштырма маанидe изилдөөнүн негизи болуп саналаары биринчи жолу көрсөтүлгөн.

Е.Б. Борисова экстралингвистикалык табиятты жана образдын лингвистикалык курамын кеңири карап чыгып, бул түшүнүктүн төмөнкүдөй аныктамасын берет: «адабий образ – бул тигил же бул өлчөмдө сүрөтчүнүн оозеки каражаттардын жана сюжеттик-композициялык ыкмалардын жардамы менен түзүлгөн жана эстетикалык мааниге ээ болгон сөздүн дүйнө таанымын чагылдырган болмуштун конкреттүү жана ошол эле учурда жалпыланган картинасы» (Е. Б. Борисова, 2010).

Г. В. Борисова (Розамунда Пилчердин) чыгармачылыгынын алкагында улгайган адамдын образы боюнча изилдөө жүргүзгөн, ал чыгармачыл жолдун ар кандай баскычтарында жалпы социалдык, курактык жана маданий негиздерди гана эмес, ошондой эле тилдин ар кандай деңгээлдериндеги окшош каражаттардын топтомун, сүрөттөө ыкмаларын жана ыкмаларын жараткан.

Изилдөөчү өз ишинде лингвопоэтикалык анализди ырааттуу, структуралаштырылган кылууга багытталган лингвопоэтикалык ыкманы жана категориялык изилдөө методун айкалыштыруу методикасын негиздейт. Ал лингвопоэтикалык ыкманын алкагын кеңейтет, социолингвистика, лингвомаданият, ошондой эле гендердик лингвистика сыяктуу тектеш дисциплиналардын негиздөөчү түшүнүктөрүн тартууга жардам берет.

Бул ыкма алынган натыйжаларды жана тыянактарды көбүрөөк текшерет. Өз кезегинде, көркөм образды лингвопоэтикалык изилдөөгө карата колдонулган гендердик мамиле каармандын образын лингвистикалык сүрөттөөгө жаңы көз карашты алып келип, «гендерди» социалдык жана маданий жактан курулуучу кубулуш жана анын салыштырмалуулугу катары түшүнүүгө өбөл

гө түздү (Е. Б. Борисова, 2004).

Л.И.Тимофеевдин пикири боюнча, көркөм образ адамдын жашоосунун конкреттүү жана ошол эле учурда жалпыланган картинасы. Бул кыялдануу менен түзүлгөн маанилүү эстетикалык категория. Көркөм чыгармадагы кандай гана образ болбосун, автордун бай фантазиясынын аркасында мүмкүн болгон дүйнөнү таанып билүүнүн жана өзгөртүүнүн каражаты. Сезимди, ойду, умтулууну чагылдыруунун жана билдирүүнүн өзгөчө түрү (Бегалиев С.Б., 2010).

«Көркөм образ, - деп жазат М.Горький дайыма идеяга караганда терең, кең, ал адамды бардык жагынан, сезимдериндеги, ойлорундагы карама каршылыктары менен алып көрсөтөт. Көркөм чыгарманын идеялык мазмуну образдарда ачылат. Көркөм чыгармада сүрөткер ар кандай адамдык мүнөздөрдү жана коомдук типтерди сүрөттөйт. Ошондой эле жаратылыштын көрүнүшүн, кубулуштарын, коодугун-пейзаждын образын, адам жашаган чөйрөнү-нерселердин образын сүрөттөйт (Бегалиев С.Б., 2010).

Образ бири бирине карама каршы турган эки түшүнүктү камтыйт: жеке жана жалпы. Бирок бул эки түшүнүк ажырагыс байланышта болот, ошону менен бирге эле образ обьективдүү жана субьективдүү мүнөзгө ээ.

Ч.Айтматовдун «Жамийла» аттуу повестинде Жамийла, Данияр жана баланын турмушу сүрөттөлгөн. Кыргыз аялынын турмушка, сүйүүгө болгон мамилеси, б.а. чыныгы эркин сүйүү даңазаланат. Көркөм чыгарманын терең мазмуну анын окуяларында эмес, анын түпкүрүндө, маңызында. Образ кеңири маанисинде бүт чыгарманы камтыйт, согуш мезгилиндеги кыргыз айылынын турмушу сүрөттөлөт.

Образ тар маанисинде бир чакан көрүнүшү, көркөм сүрөттөөнү билдирет. Мисалы, А.Осмоновдун «Түн суук, кыш ышкырып» ырында «ышкырып» деген сөз өзүнчө кыштын бороондуу түнүнүн образын жаратууда. Образ искусстводо көркөм ойлонуунун негизги каражаты, чыгарманын идеялык мазмунун ачып берүүдөгү өзгөчө түр.

Обьективдүү мүнөзгө ээ болушу-реалдуу турмуштан алынганы. Сүрөткер реалдуу турмушту жөн гана көчүрүп койбойт. Ага карата өзүнүн түшүнүгүн, мамилесин, көз карашын билдирет, баасын берет. Бул образдын субьективдүү мааниси. Көркөм чыгарманын негизги, башкы обьектиси адам, адамдын жашоо турмушу, адамдын өзүнө, башка адамдарга болгон мамилеси, коомго, жаратылышка, айлана-чөйрөгө болгон көз карашы. Сүрөткер эмнени сүрөттөбөсүн, баары адамга тиешелүү, адамдын аң-сезимине таасир этет, анын эстетикалык жан дүйнөсүн козгойт. Демек көркөм чыгармада адамдын образы башкы, негизги образ. (Бегалиев С.Б., 2010).

Ошентип, лингвопоэтикада «образ» түшүнүгүн изилдөө эки багытта жүрүп жаткандыгын көрөбүз. Биринчи ыкманын алкагында окумуштуулар өз изилдөөлөрүн поэзия материалында жүргүзүшөт. Бул иштин жүрүшүндө алар биринчи кезекте лингвопоэтиканын негизги категориялык аппаратын жана методологиясын иштеп чыгышкан. Бул агымды изилдөөдө образ автордун ниетин билдирүү үчүн кызмат кылган эки башка объекттин ортосундагы байланыштыруучу звено катары каралат.

Экинчи ыкманын алкагында мурда иштелип чыккан категорияларды жана параметрлерди изилдөө тереңдетилген. Көркөм прозанын материалында жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн жүрүшүндө «көркөм образ» түшүнүгүн ачуу үчүн филологиялык илимдин ар кыл тармактарынын өз ара аракеттенүүсүнө негизделген комплекстүү ыкманы колдонуу зарылдыгы жөнүндө тыянакка келишкен. Окумуштуулар ар кандай образдарды анализдөө ыкмасын иштеп чыгышты.

Жогоруда айтылган теориялык жана практикалык илимдер маалыматтарынын негизинде, көркөм образ адамдын, жаратылыштын, тамсилдеги айбандардын, аттардын образы, жансыз буюмдардын, абстрактуу феномендердин жана башка түрлөргө бөлүнөрүн айтсак болот. Мында көркөм образ алар тарабынан лингвистикалык жана экстралингвистикалык каражаттардын жардамы менен түзүлгөн жана автордун ой-пикирин жана дүйнө таанымын ачуу үчүн кызмат кылуучу болмуштун жалпыланган сүрөтү катары каралат.

Ошентип, көркөм образдын өзгөчөлүк төрү, өзгөчө предметтердин жана кубулуштардын жеке сапаттарынын чагылдырылышы, жалпыга мүнөздүү өзгөчөлүктөрдүн адамдарда, предметтерде жана кубулуштарда чагылдырылышы, көркөм фантастика жана образдын эстетикалык баалуулугу анын окурмандын эстетикалык сезимине таасирин тийгизип, ага эстетикалык кубаныч тартуулоосу болуп саналат.

Көркөм образ-көркөм чыгарманын автору, чындыктын сүрөттөлгөн кубулуштун толук ачып берүү үчүн жараткан көркөм

образы. Ошол эле учурда көркөм образдын мааниси белгилүү бир коммуникативдик кы рдаалда гана ачылат жана мындай баарла шуунун акыркы натыйжасы ага туш болгон адамдын инсандыгына, максаттарына, жада калса маанайына, ошондой эле конкреттүү мүнөзүнө жараша болорун окумуштуулар дын пикирлеринен билсек болот.

Колдонулган адабияттар:

1. Бегалиев С.Б. Адабият таанууга киришүү. ЫМУ, –Каракол, 2010. – 140 б.
2. Борбугулов, М. Адабият теориясы окуу китеби / М. Борбугулов. – Бишкек: Шам, 1996. – 552 б.
3. Борбугулов, М. У истоков поэтического образа / М. Борбугулов // Лит. Киргизстан. – 1988. – № 2. – С. 119-129.
4. Борисова Е.Б. Художественный мир рассказов Р. Пилчер как предмет лингвопоэтиче ского анализа // Компаративистика: современная 266 теория и практика: Международная конференция и XIV Съезд англистов. Самара, 2004. С. 70-78.
5. Борисова Е.Б. Художественный образ в британской литературе XX века: типология, лингвопоэтика, перевод: Монография. Самара, Изд-во ПГСГА, 2010. 356 с.
6. Задорнова В.Я. Словесно-художественное произведение на разных языках как предмет лингвопоэтического исследования: Автореф. дис. … докт. филол. наук. М., 1992. 28 с.
7. Караева, З.К. Перевод и семиотика: Многоязычное бытие эпоса «Манас» и теорети ко-методологические проблемы переводоведения [Текст]: моногр. / З.К. Караева. – Бишкек: [б.и.], 2006. – 332 с.
8. Липгарт А.А. Лингвопоэтическое исследование художественного текста: Теория и практика, на материале английской литературы XVI – XX вв.: Дис. ... докт. филол. наук. М., 1996. 377 с.
9. Никифорова М.Ю. Виды образов в художественной литературе // Электронный ресурс Интернет: http://smrgaki.ru/8/1/1_8/1.htm.
10. Шахбаз С.А.С. Образ и его языковое воплощение (на материале английской и амери канской поэзии): Автореф дис. … канд. филол. наук. М., 2010. 26 с.
11. https://ru.wikipedia.org